

НИНЕВИЈСКИ ГЛАСОВИ

Прилог проучавању једног библијског мотива

У раду се говори о библијском мотиву спасења и страдања града Ниневије и о рефлексима овог мотива у старој српској књижевности. Посебна пажња је усмерена на присуство једне димензије мотива спасења (пост и покајање) у делу Архиепископа Данила Другог и Димитрија Кантакузина. Ниневијски мотив страдања се доводи у везу и са *Плачем Јеремијиним*. Рефлекс овог мотива налази се у *Слову о Светом кнезу Лазару* Непознатог Раваничанина, а може се препознати и у другим текстовима посвећеним кнезу Лазару.

Кључне речи: Ниневија, мотив спасења, пост, покајање, мотив страдања

Истраживање библијског утицаја на писце старе српске књижевности пружа огромне могућности и води ка откривању и дефинисању бројних модела којим се тај однос може изразити. У спектру библијских симбола и мотива често остају неопажени они чија се семантика не може препознати првим читањем или пишчева порука остаје скривена испод наслага лакше препознатљивих библијских кодова.¹ Често удаљавање истраживача од порука таквих места и игнорисање њихове семантике доприноси поједностављеном тумачењу целине књижевног текста. Тиме поетичка и естетичка питања остају на маргини истраживања,

* dragisa.bojovic@filfak.ni.ac.rs

¹ Иако се радо о изузетно обимном и значајном књижевној корпусу, можемо слободно рећи да је мали број радова посвећен овој теми. Свакако на првом месту треба поменути две књиге, пионирску Станоја Станојевића и Душана Глумца (1932), *Св. Писмо у нашим старим споменицима* и зборник *Српска књижевност и Свето Писмо* (1997), као и књигу Александра Наумова, *Старо и ново* (2009). У новије време, под утицајем и аутора овог рада, приметно је веће интересовање млађих истраживача за библијске теме српске средњовековне књижевности.

уступајући место књижевно-историјским радовима. И из тих разлога мотиви из старозаветних књига малих пророка остали су скоро неистражени иако у себи крију снажну симболику.

Међу мотивима старозаветне провинијенције, који учествују ретком двоструком симболиком, у конституисању нове поруке путем актуелног поређења је и „ниневијски глас.” У основи мотива о *ниневијском гласу* или *приче о Ниневији* стоје неколико пророчких библијских текстова, пре свега из *Књиге пророка Јоне* (3, 1-10), *Књиге пророка Наума* (друга и трећа глава) и *Књиге пророка Софоније* (2, 13-15).² Ове књиге носе двоструку симболику о древном граду Ниневији,³ а у рецепцији српских средњовековних писаца доминирају два гласа (две информације или два мотива) о догађајима у Ниневији. На једној страни истиче се вест о спасењу становника овог града путем поста коме су се предали сви Ниневљани, а на другој страни је мотив о скором страдању града због зла и грехова његових становника. Компатибилан мотив овоме је страдање Јерусалима и мотиви везани за чувени *Плач Јеремијин*.

У *Књизи пророка Јоне* доминира порука о спасењу. Пошто је пророк Јона, по заповести Господњој, дошао у Ниневију, огласио је скоро страдање града: „И Јона поче ићи по граду један дан хода, и проповиједат и рече: јоште четрдесет дана, па ће Ниневија пропасти” (Јона 3, 4). Након тога оглашава пост, чији је смисао повратак становника Ниневије са „злог пута”:

„И Ниневљани повјероваше Богу, и огласише пост, и обукоше се у костријет од највећега до најмањега.

Јер кад дође та ријеч до цара Ниневијскога, он уста са својега пријестола, и скиде са себе своје одијело, и обуче се у костријет и сједо у пепео.

И прогласи се и показа се по Ниневији по заповијести царевој и кнезова његовијех говорећи: људи и стока, говеда и овце да не окусе ништа, ни да пасу ни да пију воде.

Него и људи и стока да се покрију костријећу, и да призивају Бога јако, и да се врати свако са свога злога пута и од неправде која му је у руку” (3, 5-8)

² Реч је о врло ретко цитираним књигама у текстовима старе књижевности. Видети: Станојевић, Глумац 1932: 680.

³ Ниневија спада у највеће и најмоћније градове Месопотамије. Помиње се још у *Књизи Постања* (10, 11) Била је главни град Асирије на њеном врхунцу, па до коначног пада 612. године пре нове ере, када су га освојиле здружене снаге Вавилонца и Миђана. Град се налазио на источној обали реке Тигар наспрам Мосула. Рушевине града простиру се на огромном простору. После неких 25 векова откривена је велика Асурбанипалова библиотека у рушевинама града, која сведочи о духовном и интелектуалном благу древне Месопотамије. Види: Ракић 2004: 130-132.

О покајању и спасењу, које су Ниневљани стекли Јониним поучењем, сведочи и сам Христос говорећи књижевницима и фарисејима о Сину човечјем који ће три дана и три ноћи бити у срцу земље као Јона у трбуху китовом. Тада их Христос подсећа на снагу покајања Ниневљана: „Ниневљани изићи ће на суд с родом овијем, и осудиће га; јер се покајаше Јонинијем поучењем: а гле, овдје је већи од Јоне” (Мат. 12, 41).

У рецепцији приче о Ниневији доминантнији је мотив о страдању града. Оно је пророковано од стране пророка Јоне, али најважније место заузима у *Књизи пророка Наума*, која целим својим садржајем говори о пропасти Ниневије. Кључни стих овог пророштва је 3,7:

„И ко те год види, бјежаће од тебе, и говориће: опустје Ниневија; ко ће је жалити? Гдје ћу тражити оне који би те тјешили?”

О истој судбини града пророкује и Софоније (2, 15):

„Таки ће бити весели град, који сједи без бриге, који говори у срцу свом: ја сам, и осим мене нема другог. Како опустје! Поста ложа звијерју! Ко год прође мимо њ звиждаће и махати руком.”

Дакле, глас о страдању Ниневије сажима поруке пророка Јоне, Наума и Софоније, али, пре свега, подразумева садржај *Књиге пророка Наума*. И то је онај преовлађујући глас о страдању Ниневије, који допире до српских писаца, нарочито након Косовског боја.

Међутим, први глас о Ниневији у старој српској књижевности је глас о покајању и саставни је део поетике покајања Архиепископа Данила Другог.⁴ Познато је да је овај писац, више од других, у свом делу уздигао пост и покајање на почасну лествицу врлина.⁵ По томе је особено *Житије краљице Јелене*. Сведочећи да

⁴ На доминантност мотива покајања у делу Архиепископа Данила указао је Димитрије Богдановић у раду: Богдановић 1997, 212-233.

⁵ У Даниловом *Житије краљице Јелене* постоји и библијски контрапункт, мотив који је супростављен подвигу поста и покајања и који се налази на његовом супротном полу – у одавању храни и пићу, што изазива гнев Божји. Данило подсећа на познати библијски догађај: “Нека не буде да се ви насито јелом храните или опијате, а ништи и страни и маломоћни да гладују, да место смрти од луте глади скончавају. Сетите се оних Израилћана, на које дође гнев и погибао, јер рече: ‘Седоше људи јести и пити, и стадоше играти, и у том разгневише Бога, и падоше једнога дана двадесет и три тисуће.’”(Архиепископ Данило 1988: 96). Извор за овај догађај је Првој књизи Мојсијевој 32,6: “И сјутрадан уставши рано принесоше жртве паленице и жртве захвалне; и посједа народ, те једоше и пише, а послвије усташе да се играју.” На ово огрешење

је, уз милостињу коју је делила, Јелена своје тело мучила постом и тако самоме посту давала смисао, Данило наводи најпознатије примере поста из Светога Писма. Помиње Мојсија, Илију Тесвићанина, три јеврејска младића бачена у ужарену пећ, самога Господа Исуса Христа, а за становнике Ниневије каже: „Ниневићани постише три дана, спасоше град са много становника” (АРХИЕПИСКОП ДАНИЛО 1988: 84). Смисао довођења ових подвига у сећање налази се у тенденцији писца да испише похвалу посту на примеру своје јунакиње, краљице Јелене.⁶ Још један српски писац, Димитрије Кантакузин, подсећа у *Посланици кир Исаији* на потребу скрушеног покајања какво су имали Ниневљани, а какво је било потребно и у Кантакузиново време: „Боже, очисти нас грешне, и све што је томе слично. Као он, нећемо смети очима горе погледати, немајући храбрости, већ ћемо под лицем влажити постељу сузама својим, и уподобићемо се Нинивљанима скрушеним смерењем покајања. Или ћемо се окренути зиду и плакати, сетивши се грехова” (КАНТАКУЗИН 1993: 71). Кантакузинов позив условљен је осећањем колективног удеса који врхуни у скоро апокалиптичном страдању Новог Брда, по чему овај град постаје сличан Ниневији.⁷

Следеће подсећање на Ниневију у старој српској књижевности има потпуно други смисао. Са писцима који су писали о Косовском боју и кнезу Лазару у српску књижевност улазе мотиви страдања, туге и плача.⁸ Први међу њима је Непознати Раваничанин

подсећа и псалмопевац (78, 29-31): “И наједоше се и даде им се што су жељели. Али их још не прође жеља, још бјеше јело у устима њиховијем, гњев се Божји подиже на њих и помори најјаче међу њима, и младиће у Израилу поби.” Као својеврсни контрапункт духовној трпези овај је догађај интерпретиран и код Теодосија Хиландарца у *Похвали Светом Симеону и Светој Сави*: “А за плотску трпезу кад једном седоше људи да једу, како је записано, и сити уставши, Бога заборавише који их је нахранио, започеше недостојне игре, те падоше мртва тела њихова у пустињи.” (Теодосије 1988: 234). О мотиву плотске трпезе у старој књижевности видети: АЛЕКСИЋ 2017.

⁶ О посту се у Житију говори на више места, али се непресто истиче, у духу библијске и патристичке традиције, значај милосрђа и љубави. О томе видети: Бојовић 2015.

⁷ Мотив страдања није редак у старој српској књижевности, развија се од мотива српских међусобица, у српској књижевности XIII века, па све до мотива страдања од иноверних народа и због сопствених грехова. Често је повезан са есхатолошким и апокалиптичним мотивима. Види: Бојовић 2004.

⁸ О мотиву плача и одабраним плачевима видети: Бојовић 2011.

чије *Слово о Светом кнезу Лазару* настаје непосредно после преноса кнежевих моштију из Приштине у Раваницу. Писац тим поводом евоцира Рахиљин плач (Јер. 31, 15; Мт. 2, 18):

„О какав глас опет се чује у Рами!
Рахила оплакује не чеда своја,
него земља наша ридаше заједно
и за чедима, старим, и младим
и за свим узрастима,
за некима, дакле, што су заклани,
а за некима што су одведени
и за целом земљом што је опустела...”

(НЕПОЗНАТИ РАВАНИЧАНИН 2000: 69).

Потом се подсећа на плач Јеремијин:

„Чусти ли Јеремијине гласове, плач и риданја,
како оплакује свагда запустели град Јерусалим
и друго штошта кроз погибелъ прошавши?”

(НЕПОЗНАТИ РАВАНИЧАНИН 2000: 70).

Смисао подсећања на Рахиљин и Јеремијин плач налазимо у тежњи писца да уведе читаоца постепено, неком врстом градације, у књижевну атмосферу којом се приказује најтрагичнији догађај, а то је пропаст града Ниневије.

Концентрација библијских примера плача завршава се поменом трагичног догађаја који надилази све друге – „ниневијског гласа страдања”. Сећање на овај плач је евоцирано да би се нагласиле још веће размере косовског удеса:

„Ово се тада, дакле, каза,
а сад се још више испуни,
јер када очигледно постане пропасти дејство,
тада се оглашавају песме оних који оплакују,
ниневијском гласу страдања подобећи се,
па и више од оних кукавно туговаху.”

(НЕПОЗНАТИ РАВАНИЧАНИН 2000: 70).

Тако глас о страдању Ниневије постаје симбол свеопштег страдања од Јерусалима до Косова, од Јеремије до Раваничана и Данила Бањског. Управо у *Слову о светом кнезу Лазару* Патријарха Данила одјекује тај глас, глас новог Јеремије оваплоћен у плачу кнегиње Милице, у њеном питању:

„Авај мени, шта ми би?
Изненада љути мач прође кроз душу моју.
Ово ли је попут Јеремије што ми дође?”

(ДАНИЛО ТРЕЋИ 2000: 83).

Стање у Србији након Косовске битке и погибије кнеза Лазара подсећа на разорени Јерусалим:

„И не само Измаилћани, него и из угарских земаља са многим господарима безбројним силама покренуше се и ову (српску земљу) у запустелост и ропство бесконачно и разарање предадоше. И видело се како неке одводе, друге нештедимице муче, неке мачем сасецају, а мноштво крв пролива. Ту се видела жалост, беда, плач и ридање свуда неутешно, као што Јеремија слично плакаше и туговаше за Јерусалимом, а бројни непријатељи бише га по глави оскрбљујући га. И узео се од кћери Сионових сва лепота. Кнезови његови иђаху у крепости пред лицем ожалошћенога”
(ДАНИЛО ТРЕЋИ 2000: 85).

Данилово *Слово* садржи и позив на покајање, и то је онај други одјек „ниневијског гласа”, који је нашао своје место у Даниловој поезици. Као што је пророк Јона позивао на пост, тако сада Патријарх Данило позива на покајање зарад избављење српског Јерусалима и српскога рода:

„Уз ово, поред других врлина примимо покајање, које је корен побожности и почетак свега доброг. Покајањем, дакле, и ми, вољени, умолимо Бога да истреби непријатеље, и варваре потре и непријатеља који се подиже скруши. Ако су противници и безбројни мноштвом, али наш поборник јачи је од њих. Стога, када неко прилежно притекне покајању, много нека моли Бога, јер нам Бог зна одређивати различите узроке рушења противника”

(ДАНИЛО ТРЕЋИ 2000: 88).

Писац призива исту Божју милост какву су очекивали и дочекали, у једном историјском тренутку, становници Ниневије. Српску земљу ипак задесила је, у доброј мери, судбина опустошења, какву нису, коначно, избегли ни древни Ниневљани.

Из свега напред реченог може се закључити да рецепција „ниневијског мотива” (мотив спасења путем поста и покајања или мотив страдања) је условљена како поетиком књижевног текста, тако и историјским контекстом у којем дело настаје. Поетика житија Архиепископа Данила добрим делом укључује снажно присуство аеротолошких мотива и њихову библијску контекстуализацију. У делу Димитрија Кантакузина снажно је присутна есхатолошка свест и потреба истицања покајања, а код писца списа о Светом кнезу Лазару и Косовском боју непрестано се траже библијско-историјске аналогије, које садрже снажну димензију трагике и националног удеса. Све је то допринело присуству овог ретког старозаветног мотива, чија је симболика постала ефектно средство књижевне експресије.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

- АЛЕКСИЋ 2017: Aleksić, Vladimir. *The Hagiographies of Serbian Medieval Rulers and Courtly Bodily Pleasures*. Church Studies, 14, 415-426.
- БОГДАНОВИЋ 1997: Богдановић, Димитрије. *Студије из српске средњовековне књижевности*. Београд: Српска књижевна задруга, 1997.
- БОЈОВИЋ 2004: Бојовић, Драгиша. *Српска есхатолошка књижевност*. Ниш: Центар за црквене студије, 2004.
- БОЈОВИЋ 2011: Бојовић, Драгиша. *Антологија плача. Од Светога Саве до Патријарха Пајсија*. Београд: Просвета, 2011.
- БОЈОВИЋ 2015: Бојовић, Драгиша. Теологија љубави у Житију краљице Јелене. *Јелена. Краљица, монахиња, светитељка*. Манастир Градац, 2015, 139-146.
- НАУМОВ 2009: Наумов, Александар. *Старо и ново. Студије о књижевности православних Словена*. Ниш: Центар за црквене студије, 2009.
- РАКИЋ 2004: Ракић, Радомир. *Библијска енциклопедија II*. Србиње: Духовна академија Св. Василија Острошког, 2004.
- СТАНОЈЕВИЋ, ГЛУМАЦ 1932: Станојевић, Станоје; Глумац, Душан. *Св. Писмо у нашим старим споменицима*. Београд: Српска краљевска академија, 1932.
- Српска књижевност и Свето писмо 1997: Београд: Научни састанак слависта у Вукове дане, 26/1, 1997.

ИЗВОРИ

- ДАНИЛО ДРУГИ 1998: Данило Други, Архиепископ. *Животи краљева и архиепископа српских. Службе*. Београд: Просвета, СКЗ, 1988.
- ДАНИЛО ТРЕЋИ 2000: Данило Трећи, Патријарх. Слово о светом кнезу Лазару. *Стара српска књижевност. Приредио Томислав Јовановић*. Београд: Филолошки факултет, 2000, 72-88.
- КАНТАКУЗИН 1993: Кантакузин, Димитрије. Посланица кир Исаји. *Списи Димитрија Кантакузина и Владислава Граматика*. Београд: Просвета, СКЗ, 1993.
- НЕПОЗНАТИ РАВАНИЧАНИН 2000: Непознати Раваничанин. Слово о светом кнезу Лазару. *Стара српска књижевност. Приредио Томислав Јовановић*. Београд: Филолошки факултет, 2000, 65-72.
- СВЕТО ПИСМО 1995: *Библија или Свето писмо Старога и Новог завета*. Београд: Библијско друштво, 1995.
- ТЕОДОСИЈЕ 1988: Теодосије. *Житија*. Београд: Просвета, СКЗ, 1988.

Dragiša P. Bojović

LES VOIX NINÉVIENNES
(CONTRIBUTION À L'ÉTUDE D'UN MOTIF BIBLIQUE)

Résumé

Cet ouvrage aborde le motif biblique du Salut et de la Passion de la ville de Ninévie ainsi que les reflets de ce motif dans la littérature médiévale serbe. Une attention particulière est prêtée à la présence du motif (du jeune et du repentir) dans l'œuvre de l'archidiacre Danilo II et de Dimitrije Cantacuzène. Le motif de la Passion ninévienne se rapproche des *Lamentations de Jérémie*. On trouve le reflet de ce motif dans le *Discours du Saint prince Lazare* de Ravaničanin Inconnu, mais on le reconnaît aussi dans d'autres textes consacrés au prince Lazare.

L'analyse des textes cités a montré que la réception des différents reflets du „motif ninévien” (Salut par le jeune, ou bien par le repentir et la passion) est conditionnée par la poétique du texte littéraire ainsi que par le contexte historique dans lequel l'œuvre apparaît. La poétique de l'hagiographie de l'archidiacre Danilo comprend une vive présence des motifs aérologiques avec leur contextualisation biblique. Dans l'œuvre de Dimitrije Cantacuzène on trouve une vive conscience eschatologique avec un besoin de souligner le repentir. Dans les textes concernant Saint prince Lazare et la Bataille de Kosovo on reconnaît des analogies historiques et bibliques comprenant une dimension fort tragique de la fatalité nationale.

Mots-clés : Ninévie, motif du Salut, jeune, repentir, motif de la Passion.